

VESZÉLYBEN A MAGYAR KULTÚRA.

Amit itt el akarok mondani, arra *Ernst Robert Curtius* szép könyve adja meg az alkalmat (*Deutscher Geist in Gefahr*, 1932). Ő ugyan német szellemről és műveltségről beszél. De a nagy háború után annyira hasonló viszonyokat találunk — a kultúra kérdéseinek szögéből is — a legyőzött államokban, hogy amit valaki Németország jelenéről állapít meg, azt kevés változattal Magyarországról is megteheti. A politikai zavarok, az erkölcsi megrázkódtatások és különösen a gazdasági bajok — bár nem egyforma módon és mértékben — itt is, ott is sok analógiával mutatkoztak és gyakoroltak megegyező hatást a műveltség alakulására.

Legfeltűnőbb a hasonlóság, ha felülről kezdjük: az *egyetem* problémájánál, «krízisénel». A demokratikus szellem hihetetlen nagyra szöktette itt fel mindenütt a hallgatóknak, főleg a női hallgatóknak számát. Ennek már magában véve is nívó-súlyédeshez kellett vezetnie; komolyabb tudományos előkészítést, szeminarisztikus munkát csak kevés emberrel lehet elvégezni. De a nagy számon kívül sok egyéb körülmény is: törvényes intézkedés és ennek következménye járulhat itt hozzá a színvonal alábbszállásához. Pl. a mi középiskoláink — a 24-es törvény jóvoltából — a szükséges előismeretek nélkül küldik növendékeiket az egyetemre; ellenben a minősítési szakasz értelmében minden fakultás minden érettségizett számára egyformán nyitva áll. A szakképzés — a bölcsészeti karon a tanárképzés, — nyilván az átlag-növendékhez alkalmazkodva, túlzott egyoldalúsággal keres érvényesülést, előbb-utóbb az egyetem magasabb, elméletibb jellegű rendeltetésének rovására. Végül: a középiskolai abiturientiensek mellett idegen iskolák idegen képzettségű hallgatói is ostromolni kezdik az egyetem portáit s ami egyelőre jámbor óhaj az elemi iskolai tanítók körében, az Szegeden már valóra vált — de mint hallom, mindkét fél nagy csalódásától kísérve — a polgáriszkolai tanároknál. Ilyenfajta

állapotokra tekintettel mondja Curtius s mi csak megismételhetjük szavait: «a legsürgősebb egyetemi reformnak abból kellene állania, hogy a szélesre nyitott kaput ismét bezárjuk és megnehezítsük a belépést az egyetem helyiségeibe».

És ezt annyival inkább meg kellene tennünk, mert az egyetem — a gazdasági viszonyok által parancsolt leépítés következtében — úgyis csak a legnagyobb nehézségek között tudnak hivatásuknak megfelelni. Nálunk a leépítés — szemináriumi könyvtáraknak és egyéb intézeteknek megfelelően gyengébb, sőt egyenesen gyenge támogatásától eltekintve — *tanszékek beszüntetésében* nyilatkozik meg. Az eljárás itt kétségkívül humánus, de tanulmányi szempontból annál aggályosabb. Csak megüresedett katedrákhoz nyúl ugyan a kormány; ezeket azonban a karok megkérdezése nélkül a saját belátása szerint tartja fenn vagy szünteti meg. Alapvető stúdiók maradhatnak így, maradnak is tényleg gazdátlanul. Magyarországon már egyetlen antropológiai és indogermanisztikai tanszék sincsen s a keleti népek ókori történetét sem adják itt már elő, mert a közelmúlt nem kevesebb, mint öt olyan katedrának kiesését hozta meg, amely ókori nyelvekkel és történettel foglalkozott. Öt feladott pozíció egyetlen tanulmánykörnek területén! De hogyha a gazdasági kényszer a tudomány ekkora veszélyével követel összezsugorodást, nem kellene-e akkor az egyetem problémájánál a legkomolyabb formában az erők koncentrációjára gondolnunk?

Négy egyetemünk van. Ez túlságosan sok. De a kormány még mindig nem tudja magát rászánni arra — pedig az állás nélküli diplomásoknak nagy száma is ezt az eljárást követelné —, hogy 1—2 egyetem beszüntetésével a többieknek kellő alimentálását biztosítsa.

Az egyetem feladata nemcsak tudományos; azon «*élite*» kitermelése is hozzátartozik, amely a nagy tömegek vezetésére hivatott. Jól mondja Curtius: «mentől inkább tömeggé lesz a nemzet, annál nagyobb szükségét érezi az élite-nek. Helyeselhetjük a tömegnevelést, de csakis azon feltétellel, hogy, azt egy époly intenzív élite-nevelés kíséri». Demokráciákban a vezetés, a vezetők minősége és arravalósága a legfontosabb kultúrpolitikai kérdés. Az egyetem színvonal-süllyedése itt egyszerűs mind az egész társadalmi vezetésnek színvonalát veszélyezteti. — Minő képzettségű legyen ez az «élite?» Curtius egész tanulmányán át lelkes *humanistának* bizonyul, aki őszinte érzéssel ad saját látának kifejezést, hogy a görög — az általános műveltség szögéből tekintve — már Németországban is halott és a latin «félíg vagy háromnegyedrészig» az. A históriából merített meggyőződése egyébként azt vallja, hogy ez nem maradhat így; hogy — úgy mint minden előzetes korszak — a mienk is meg fogja majd előbb-utóbb találni az antik világgal való sajátos kapcsolatát. A negációt itt is a restauráció-

nak kell idővel felváltania azon átmeneti fokozatokon keresztül, amelyeken a kezdeményezés emberét, a műkedvelőt az alkotó tudós, ezt meg a mesterségében jártas szakember: a virtuóz vagy a «routinier» követi, ő minden okból nem is az iskolától várja a feltámadást; ennek az életből és az élet számára kell bekövetkeznie.

Szépen elgondolt teorémák ezek, melyektől azonban — véleményem szerint — alig remélhetjük a kívánt eredményt. Abban Curtiusnak mindenesetre igaza van, hogy amint a múltban nem az iskolák voltak az antik hagyomány egyedüli befogadói, a jövőben sem szükségkép nekik kell azoknak lenniök. És helyeselhetjük azt a nézetét is, hogy épp a lelketlen iskolai tanítás fosztja meg igen gyakran a kultúrának legszebb virágait a maguk illatától. De a tanítási módszereken mindenkor lehet javítani, s amennyiben szélesebb alapját keressük a humanisztikus műveltségnek, nem igen látok más módot, minthogy az iskolákhoz, a direkt humanisztikus tanításhoz folyamodjunk. Mindenkor lehetséges lesz ugyan, hogy egy-egy nagy író vagy művészt az antik hagyomány az általános iskolai előkészítés hiányában is inspirál. A műélvezőnek szempontjából meg bátran állíthatjuk azt, hogy a modern kultúránktól nem egyszerűen befogadott, hanem azzal «összenőtt» humanizmusban (Troeltsch) valahogyan annak is része lesz, aki Homeros helyett egy Aranyt, a görög lírikusok helyett egy Hölderlint olvasgat. De hogy az antik érzés és gondolat kellő hatással játssza a mai világban is azt a szerepét, melyet Curtius szép szóval «iniciálásnak» nevez, ahhoz — a humanizmus egész történetének példáin okulva — a közvetlen iskolai tanítást elengedhetetlennek tartom, s ennek következtében — úgy hiszem — azt a propagandát sem szabad elejtenünk, amely változtatni akar a legújabb idők anti-humanisztikus törvényein és egyéb hivatalos intézkedésein.

Curtiusnak itt előadott egyéni nézeteit az az egyébként helyes megállapítás vezette, hogy az iskolai műveltség nem az egyedüli és magában véve nem is elégséges műveltség. Szerinte a német kultúrának egyenesen hibája, hogy a maga eredményeit túlhamar teszi meg iskolai anyaggá, «tantárggyá», ami által hisztorizálja és az élettől elvonatkoztatja azokat. És ebből a szempontból nem minden irigykedés nélkül mutat rá a francia és angol viszonyokra, hol mind a «citoyen»-nek, mind a «gentleman»-nek alakjában egy sokkal régibb, magasabb és egyöntetűbb kultúra öltött mai napig kiható eredménnyel testet, mint a középkor óta szétkülönült modern német polgárságban. Egyéb történeti példák után kutatva, az *iskola- és könyvmentes kultúrának* legideálisabb képviselőjén, az athéni politesen akadna meg tekintünk.

Hogyha hazai állapotainkra alkalmazzuk az itt szóbjövő szempontokat: mi még több joggal panaszkodhatunk, mint a németek,

hogy az európai kultúrának viszonylag késői időben lettünk a részeivé; hogy a kezdeményezés lehetőségétől elútvé többnyire az utánzás és recipiálás feladatát kellett vállalnunk, s hogy sajátos politikai és társadalmi viszonyaink következtében egy erős, homogén érzésű és gondolkodású *középosztály* itt nálunk még kevésbé alakulhatott ki, mint Németországban. Hogy csakugyan milyen kevésbé lehet nálunk a közbülső társadalmi rétegben, az aristotelesi elmélet államfenntartóiban, közösen vallott és gyakorolt életformákról beszélni, annak bizonyítására elegendő a figyelmeztetés, hogy a mágnást utánzó dzsentrit vagy pszeudo-dzsentrit épűgy a középosztályba sorozhatom, mint a zsidó közép- vagy nagykereskedőt. Semmiféle kulturális «felépítmény» nem lesz itt képes az alapellentéteket sikeresen áthidalni; még akkor sem, ha a zsidóság asszimilációs tehetségét olyan magasra taxáljuk, mint ezt Curtius — azt gondolom, helytelenűl — teszi.

A részeiben elkűlönűlő, szagatott struktűrűjú polgársággal szemben az ipari munkások nálunk is marxi vagy — az eredeti ideák fokozatos elhalványulásával — legalább is «szubmarxi» eszmealapon szervezkednek. Nálunk parlamenti képviselők nem elég erős arra, hogy a *szocializmus eszménye* a kultűrpolitika mélyéig éreztesse a maga hatását. De a közelműltban (Károlyi Mihály idejében és a komműn alatt) kaptunk mi is némi Ízelítőt arra nézve, hogy a szocializmus értelmében átreformált iskolák és «a szellemi termelés tanácsa» miként szolgálnák az emberiségnek legmagasabbrendű érdekeit. Kűlföldön meg az orosz szovjet (sokkal jobban, mint a közelműlt német kompromisszumos és időleges kormánynak felemás politikája) igazíthat bennűnket útba atekintetben, hogy mit jelent a kommunisztikus ideának következetes érvényesűlése a kultűra területén. Hogyha a *aműveltség* (*Bildung*) — Max Scheler szerint — «a szeműly részvétele mindabban, ami lényegszerű a természetben és a történetben; a világ önkonzentrációja az emberben, azaz az embernek világgá fejlesztése», akkor a szovjetnek sikerűlt ennek a műveltségnek teljes ellentétét, valóságos antipódját a mechanizált, az állami termelés pusztá gépezetűvé megtett emberben felállítani. Modern kultűránknak nincs is nagyobb ellensége és veszedelme, mint ez a szovjet-ideál, s bennűnket rávonatközűlág nem fog megtűveszteni, ha azt halljuk, hogy — egy számunkra idegen, abszolűt világból vett gyakorlát utánzataként — az orosz laboratóriumokban szorgalmasan dolgoznak, sőt hogy vaskos kötetek jelennek meg a szovjettudomány piacán amaz «ideál» szolgálatában.

A nagyháborű következményei a társadalmat — főleg a legyűzött államokban — «*politizálták*». Az erős érzelmi hullámzástól kísért alkotmányváltozások, az élénk politikai pártkűzdelmek olyan társadalmi rétegeket is bevontak itt az aktív politikába, amelyek

azelőtt — normális időkben — teljesen távol állottak a közügyekkel való foglalkozástól. Nyert mindezzel a kultúra valamit? önállóbb, önmeghatározóbb egyénekké tette-e a kényszerű politikai autodidaxis az embereket és elősegítette vagy legalább megengedte-e, hogy az újszerű viszonyok végső eredőjeként egy olyan *közös életnézet* alakuljon ki az egyes állami szervezeteken belül, amelyben politikai pártok fölött szegődhetnek a nemzeti műveltség szolgálatába a nemzet fiai?

Németországban egyelőre sokkal zavarosabb a helyzet, semhogy igennel felelhetne a felvetett kérdésekre könyvünk szerzője. A német csak politizáló, de nem «politikus» nép lett az újszerű viszonyok között; egyelőre távol áll attól a fegyelmezett tapintattól és biztos szimattól, amely saját közügyeinek megbírálásában és vezetésében az angolokat jellemzi. Ami azután a kultúra speciális kérdéseit illeti, a legtöbb párt kultúrpolitikai programot egyáltalán nem ad, sőt vannak baloldali politikai szervezetek, melyekkel szemben még a kultúrgyűlöletnek vádja is jogosan lenne támasztható, legalább is mint a jobsorsúak, a «műveltebbek» ellen érzett ressentiment-é. De azért a nemzeti alapon álló világnézeti reflektálás és tömörítés sem hiányzik a német társadalmi elmékedésekben, s mint olyat azon ifjúsági mozgalmat mutatja be Curtius, amely a «*Tat*» című lap hasábjain hangoztatja elveit. Erről a mozgalomról mi magyarok vajmi keveset tudunk (már a diadalmas hitlerizmusnak nézeteiről többet hallottunk) és tán elegendő, ha egyszerűen tudomást veszünk arról, hogy a zűrzavaros Németország fiataljai között van olyan különös, saját magának ellentmondó irányzat is, amely nemzeti akar lenni, de forradalmi módon és eszközökkel; amely egy új «nemzeti mítosz» nevében az eddigi «hagyományok, programok, világnézetek és kötelékek» pusztulását hirdeti és fölényes dogmatikával üzen hatat mindenfajta intellektualizmusnak. Hogy az ilyen badarságtól a kultúra nem sokat várhat, azt nem kell külön bizonyítani. Curtiusnak nyilván igaza van; ez a mozgalom előbb a maga benső ügyét intézze el: választásában döntsön *náció és revolúció között*. Ezen alapkérdés tisztázása nélkül az efféle nacionalizmus a legnagyobb, a legszentebb értékek gyilkosa lehet.

Minő kulturális gondolatokat, szándékokat és irányokat érlett meg nálunk *Magyarországban* a nagyháborút követő politikai élet? Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a műveltség kérdéseivel a nagypolitika nálunk époly kevéssé vagy még kevésbé törődik, mint egyebütt. Teljesen hiába tudakoznánk azon kultúrpolitikai program után, amelyet az «egységes párt» vagy valamely ellenzéki frakció a magáénak vall. Ez a rendes közömbösség a kultúra iránt természetesen nem szokott az ellenségeskedés hangjába átsapni. De előbbi kultuskormányunk szerencsétlen kirakat-politikája sok-

szorosan provokált olyan parlamenti bírálatokat, amelyekben a kulturális és pénzügyi ellenvetések veszedelmes — mert nehezen elválasztható — kapcsolatba kerültek egymással. Különböző árnyalatú gazdasági pártjainkat bizonytalansággal senki sem fogja kultúraellenességgel vagy éppenséggel kultúragyűlölettel megvádolni. De azért mintha mégis csak lenne valami azok tendenciájában, amitől ép a legmagasabb, a legdifferenciáltabb kultúrigények a legkevésbé várhatnak könnyű elismerést.

Egész műveltségünket érintő *világnézeti* szervezkedésre csak a kommünt követő ellenforradalmi időkben került nálunk a sor. Ezek az elfogultan egyoldalú szervezetek azonban kénytelenek voltak előbbutóbb leszerelni, de azért hatásuk a numerus clausus megszorító intézményében és a keresztény közvéleményben a mai napig érezhető. Az *ifjú nemzedék* nálunk is a maga külön hivatásának gondolja, hogy az országos bajokkal a megváltozott viszonyok szemszögéből foglalkozzék. De e körökben kulturális kérdések csak kivételesen kerülnek szóba; gazdaságpolitikai megbeszéléseikre, tervezgetéseikre meg nem lehet azt állítani, hogy ezek valamely egységes, jól átgondolt s az újszerű viszonyoknak megfelelő új világnézetnek alapján történnének. Olyanféle metafizikát, minővel a németek körében Curtius számolhattott be, a mi fiatalsági mozgalmunk nem teremtett meg; igaz, hogy az öncélú, magát saját dűnamikájában kiélő forradalmi szellem sem tapasztalható benne. Bizonytalan életkorú ifjaink részben régi — főleg szocialista — ideológiában gondolkoznak tovább, részben megelégednek azzal, hogy — miként ez a fiatalokhoz illik — becsületes őszinteséggel és lendülettel adnak a közkívánságoknak kifejezést külön ideológia nélkül. Pedig mindenképp szükségét éreznők egy olyan lezárt, újszerű, a fennálló politikai és felekezeti ellentéteket kibékítő magyar közfelfogásnak, amely egyrészt tervszerűen irányíthatná az új viszonyok közt elengedhetlenné vált reformokat, másrészt sikeresen védené meg és fejlesztené tovább a meglévő magyar értékeket mindenfajta nemzetköziséggel, szocializmussal vagy polgári radikalizmussal szemben. De a vezető társadalmi elveknek efféle konszolidálódását csakis az ifjabb és idősebb nemzedék összeműködésétől remélhetjük. A világ politizálódásával függ szorosán össze az a növekvő megbecsülés, amelyben a *szociológia*, ez az új fajtájának érzett tudomány, a modern emberek körében részesül. Örömmel vesszük tudomásul, hogy a német «akadémiai» felfogásmódnak olyan kiváló képviselője, mint Curtius, szintén helyeslőleg nyilatkozik a szociológia tudományos igényeiről és törekvéseiről. (Mennyire másként volt ez még egy évtized előtt, von Below idejében!) Mert néki csak a «szociologizmus» ellen van kifogása, értve e szón: «a szociológiának elméletbe öltöztetett utópisztikus érdek-ideológiáját». De van-e

a szociológiának, kérdezhetjük joggal, ilyenféle, tartalmában jól megfogható «érdek-ideológiája»? Hiszen még azok is, akik egyik a gondolatban, hogy a társadalomtant kell az emberrel foglalkozó elméleti törekvéseknek középpontjába állítani és nem az «antropológiát», mint a filozófiának egyik részét, még azok is — mondom — nagyon különbözőképpen vélekedhetnek tárgyuk egyes témáiról és egymásnak teljesen ellentmondó szociológiai nézetekhez juthatnak el. Curtius Mannheim-nek egyik ismert könyvét (Ideologie und Utopie) mutatja be a «szociologizmus»-nak aggályokat ébresztő példájaként. Úgy vélem, hogy Curtiusnak teljesen igaza van, amidőn visszautasítja Mannheim destruktív relativizmusát s az írónak saját szubjektumára, forrongó időkben és elméjében keletkezett «életzavarára» vezeti vissza az általános formában előadott tételket. De hiszen a Mannheim-féle eszmék, többek közt: «a szabadon lebegő intelligencia», csupán egyes lehetőségek a tudás szociológiájának sok képzelhető feltevése közül és semmiképen sem következnek magából a «szociologizmusból», úgy ahogy a szót Curtius definálja és értelmezi. Mert a szociológiának tán sokkal inkább állana «érdekében» s alapelvének is jobban megfelelné: «szabadon lebegő intelligencia» helyett egy «megkötöttel» operálni. Legalább is a mi Magyar Társadalomtudományi Társulatunk — de anélkül, hogy a «szociologizmus» nevére igényt tartana — emberi természetünk és értelmünk megkötöttségéből vezeti le legfontosabb nemzeti és emberi kötelességeinket s ép a «szabadon lebegő» intellektől félti legjobban azt a magyar kultúrát, melynek egyes veszélyeztetett pontjairól mondtam el ez alkalommal — rapszodikusán és nem rendszeresen, mert idegen elmélekdedések árnyékában — egyet-mást.

(B.-almádi, 1932 júl. 10.)

Hornyánszky Gyula.